

Михаил Булгаков
Ђаволијада

Морфијум

Превела

НАДА УЗЕЛАЦ

БУКФИЛМ

1.

Догађаји од 20-ог

Док су сви људи сваки час прелазили из једне у другу службу, друг Коротков чврсто се држао службе у Главцентробазшибмату (Главној централној бази материјала за шибице), на буџетском радном месту пословође и одслужио је тамо пуних 11 месеци.

Углавивши се у Шибмат, нежан, тихи плавушан Коротков потпуно је избрисао из своје душе помишао на то да на свету постоји такозвана ћудљивост судбине и у замену за њу пригрлио уверење у то да ће он – Коротков – служити у бази до краја свог живота на Земаљској кугли. Али, авај, испало је сасвим другачије...

Двадесетог септембра 1921. године благајник Шибмата навукао је на главу своју одвратну дугоуху капу, ставио у торбу пругасти платни налог и изашао. То је било у 11 сати пре подне.

Вратио се благајник у 4 ½ после подне, сав мокар. Дошавши, стресао је с капе воду, ставио капу на сто, а преко ње – торбу и рекао:

– Не салећите ме, господо.

Затим је испретурао из неког разлога фиоку, изашао из собе и вратио се после четврт сата с великом, мртвом кокошком, заврнуте шије. Кокошку је ставио на торбу, на кокошку – своју десну руку и рекао:

– Пара неће бити.

– Сутра? – у хору повикаше жене.

– Не – благајник заврте главом – ни сутра неће бити, ни прекосутра. Не наваљујте, господо, иначе ћете ми, другови, сто преврнути.

– Шта? – повикаше сви, међу њима и наивни Коротков.

– Грађани! – плачним гласом запева благајник и лактом одгурну Короткова. – Па ја вас молим!

– Ма зар је могуће? – повикаше сви, а најгласније тај комични Коротков.

– Е па, изволите – пиштаво промрмља благајник и извадивши из торбе платни налог, показа га Короткову.

Изнад оног места, на које је показивао прљави благајников нокат, укосо је црвеним мастилом било написано:

„Исплатити.

за д. Суботњикова – Сенат.“

Испод је љубичастим мастилом било написано:

„Новца нема.

За д. Иванова – Смирнов“

– Шта? – крикну једино Коротков, а остали, дахнући, насрнуше на благајника.

– Ах, Господе! – збуњено зацмиздри овај. – Какве ја с тим имам везе? Боже мој!

Он журно угура платни налог у торбу, навуче капу на главу, метну торбу под мишку, замахну ко-кошком и викну: „Пролаз, молим!“ – и извршивши пробој кроз живи зид, ишчезе у вратима.

За њим, цикнувши, потрча бледа регистраторка на високим штиклама, лева штикла јој се код самих врата, уз прасак, одломи, регистраторка се затетура, подиже ногу и скину ципелу.

И у соби остадоше она, боса на једну ногу, и сви остали, укључујући и Короткова.

2.

Производи

Три дана после описаног догађаја, отворише се врата засебне просторије, у којој је радио Коротков, и уплакана женска глава пакосно рече:

– Друзе Короткове, идите по плату.

– Шта? – радосно ускликну Коротков и, звиждући увертуру из опере „Кармен“, отрча у собу с натписом „Благајна“. Код благајниковог стола Коротков се заустави и разјапи уста. Два дебела стуба жутих пакета дизала су се до саме таванице. Да не би морао да одговара ни на каква питања, знојави и узбуђени благајник рајснадлом је причврстио за зид платни налог, на којем је сад стајао трећи натпис, зеленим мастилом:

„Исплатити у производима.

За д. Богојављенског – Преображенски.

Слажем се – Кшесински.“

Коротков изађе од благајника, широко и тупаво се осмехујући. У рукама је имао 4 велика жута пакета и 5 малих, зелених, а у џеповима 13 плавих кутија шибица. У својој соби, послушкујући жагор запањених гласова из суседне, он запакова шиби-

це у два огромна листа данашњих новина и не јављајући се никоме, оде с посла кући. На улазу у Шибмат само што није пао под ауто, којим се неко довезао, али ко је то био, Коротков није видео.

Пошто је стигао кући, он извади шибице на сто и, одмакавши се, упиљи се у њих. Тупав осмех није му силазио с лица. Затим Коротков разбаруши своју светлу косу и рече самом себи:

– Па, не вреди ту дуго јадиковати. Покушаћемо да их продамо.

Он покуца код своје комшинице, Александре Фјодоровне, која је радила у Губвинскладу.

– Уђите – пригушено одјекну из собе.

Коротков уђе и запрепасти се. Александра Фјодорова, вративши се пре времена с посла, чучала је на поду у капуту и с капом на глави. Испред ње се налазио низ боца с чеповима од новинске хартије, пуних течности јарко црвене боје. Лице Александре Фјодоровне било је уплакано.

– 46 – рече она и окрену се према Короткову.

– Је л' то мастило?... Добар дан, Александра Фјодорова – рече запрепашћени Коротков.

– Црквено вино – јецајући, одговори комшиница.

– Шта, и вама? – зачуди се Коротков.

– И вама црквено? – пренерази се Александра Фјодорова.

– Нама – шибице – покуњено одговори Коротков и поче да уврће дугме на капуту.

– Али оне не горе! – узвикну Александра Фјодорова, устајући и отресајући сукњу.

– Како то не горе? – претрну Коротков и јурну назад у своју собу. А тамо, не губећи ни тренутка,

дохвати кутију, с праском је отпакова и кресну шибицу. Она уз шиштање плану зеленкастим пламеном, преломи се и угаси. Гушећи се од оштрог мириса сумпора, Коротков се жестоко накашља и запали другу. Ова прсну и два пламичка шикнуше. Први паде на прозорско стакло, а други – у лево око друга Короткова.

– А-ах! – крикну Коротков и испусти кутију.

Неколико тренутака Коротков је скакао с једне на другу ногу као уплахирен коњ и стискао око руком. Затим с ужасом завири у огледалце за бријање, убеђен да је остао без ока. Али око је било на свом месту. Додуше, црвено и пуно суза.

– Ах, Боже мој! – растужи се Коротков, одмах извади из комоде амерички индивидуални пакет, отвори га, преви леву половину главе, тако да постаде налик на рањеника у борби.

Целу ноћ Коротков није гасио светло и лежао је, крешући шибице. Искресао је тако три кутије, успевши да упали 63 шибице.

– Лаже, глупача – гунђао је он за себе – шибице су одличне.

Пред јутро соба је била препуна загушљивог мириса сумпора. У зору је Коротков заспао и сањао глуп, застрашујући сан: као да се на зеленој ливади пред њим појавила огромна, жива билијарска кугла на ножицама. То је било тако одвратно да је Коротков крикнуо и пробудио се. У мутном диму још неколико тренутака причињавало му се да је кугла ту, поред кревета, и да страшно заудара на сумпор. Али онда је све то ишчезло; преврћући се у кревету, Коротков заспа и више се није будио.

3.

Ћелави се појавио

Сутрадан ујутру, помакавши завој, Коротков се уверио да му је око готово скроз здраво. Ипак, опрезни Коротков одлучио је да непотребан завој засад не скида.

Пошто је на посао стигао с великим закашњењем, лукави Коротков, да не би потпиривао гласине међу нижим службеницима, оде право у своју собу и на столу нађе допис у коме се управник пододељења за комплетирање распитује код управника базе – хоће ли дактилографкињама бити издата униформа. Пошто је допис прочитао десним оком, Коротков га узе и пође ходником у кабинет управника базе д. Чекушина.

И баш на самим вратима кабинета, Коротков се судари са незнанцем који га запрепасти својим изгледом.

Незнанац је био тако низак растом, да је високом Короткову досезао само до стомака. Мањкав стас надокнађивала је необична ширина незнанчевих рамена. Четвртасти труп био је посађен на криве ноге, при чему је лева била хрома. Али највише је упадала у очи његова глава. Она је представ-

љала веран, циновски модел јајета, водоравно насађеног на врат, и то оштрим врхом напред. Била је глатка, као јаје и тако сјајна да је незнанцу на темену, не гасећи се, сијала електрична светлост. Сићушно незнанчево лице било је глатко избријано, а зелене очи, мајушне попут врхова чиода, биле су дубоко усађене у очне дупље. Незнанчево тело било је обучено у раскопчан френч, сашивен од сивог сукна, испод ког је вирила малоруска извезена кошуља, а ноге у панталонама истог материјала и плитке хусарске чизмице с изрезом, из времена Александра I.

„Какав тип“ – помисли Коротков и јурну на Чекушинова врата, покушавајући да заобиђе ћелавог. Али овај потпуно неочекивано препречи Короткову пут.

– Шта вам треба? – упита ћелави Короткова таквим гласом да раздражљиви пословођа задрхта. Тај глас звечао је попут бакарне посуде и имао такву боју да се код сваког ко би га чуо, при свакој изговореној речи, дуж кичме јављао осећај као да неко струже жицом. Поред тога, Короткову се учини да незнанчеве речи заударају на шибице. Без обзира на све то, не баш далековиди Коротков учини управо оно што никако није смео – увреди се.

– Хм... веома чудно. Ја носим допис... Дозволите да питам, а ко сте ви...

– А видите ли ви шта пише на вратима?

Коротков погледа на врата и угледа стари натпис:

„Не улази ненајављен“.

– Ја и идем да се најавим – глупо одвали Коротков, показујући на свој допис.

Неколико речи о *Ђаволијади* и *Морфијуму*

Ђаволијаду је Булгаков написао 1923. године. У његовом дневнику, за 9. септембар те године, стоји: „Данас сам опет ишао код Толстоја у дачу и читао код њега своју причу *Ђаволијада*. Хвалио ју је, носи ову причу у Петербург и хоће да је дâ у часопис 'Звезда' са својим предговором. Али, ја сâм, причом нисам задовољан.“ А већ 26. октобра, Булгаков сазнаје да је у часопису „Недра“, прича прихваћена: „Данас сам рано дошао из 'Гудка'. Лежао сам дању. Враћајући се из 'Гудка' свратио сам у 'Недра' код П. Н. Зајцева. Моја приповетка 'Ђаволијада' је примљена, али не дају више од 50 руб. по листу. И новца неће бити пре следеће недеље. Прича је глупа, не вреди ни пребијене паре. Али, Вересајеву се (он је један од уредника 'Недара') веома допала...“ Тако је *Ђаволијада*, с поднасловом „Прича о томе како су близанци докрајчили пословођу“, објављена у 4. броју часописа „Недра“ за годину 1924.

Тема *Ђаволијаде* су слике из свакодневног живота, у којима је Булгаков, попут Гогоља, видео оно мистично врело живота, покушавао да докучи оно нелогично, неразумно у друштвеном бићу. У вртлозима бирократије, главни јунак Коротков, донекле модернизовани гогољевски „мали човек“, борећи се за своје место под сунцем, готово безумно хита у потрази за тајанстве-

ним руководиоцем Гаћаном, који се њему испред носа раздваја, час се појављујући, час нестајући и у тој вртоглавој, готово филмској потери, нашавши се у сукобу с несавладивом ђаволском силом, губи разум. Испоставља се да за Короткова, малог, обичног човека, постоји само један излаз и зачараног круга бирократије – скок с крова облакодера. Вартоломеј Коротков, попут Гогољевог Акакија Акакијевича, током целе приче има за циљ да стигне до правде: он се потуца од једне до друге установе, које све одреда носе магична имена, укључујући и ону у којој је радио, све како би повратио радно место пословође с којег га је његов тајанствени руководилац уклонио.

И у том одмотавању приче, баш као код Гогоља, јунак *Ђаволијаде* губи смисао живота, губи свој мир и све више ураћа у апсурдност сопственог поимања света. У делиријуму халуцинација, главни јунак види опсене, промењено окружење и смешне кипове који лете кроз ваздух. Као и у причи *Морфијум*, Булгаков прецизно излаже о последицама примене дроге: фантастичне компоненте приче, сплет стварног и нестварног, могућег и немогућег, доводи до расцепа личности, како се испоставља у завршници приче. Ту може да се наслутити утицај Хофманових мрачних пејзажа из његових прича, али у својој причи Булгаков дочарава мрак и туробност сликајући болесну машту Короткова, који је, пре свега, у Гаћану видео отеловљеног демона.

Занимљиво је да је крај Короткова, кад је скочио с облакодера, Булгаков преузео из стварног живота, кад је августа 1923. године, под сличним околностима настрадао извесни П. Кротов, руководилац невеликог предузећа „Смичка“, тако што је, пошто је пуцао на полицијску потеру, и притиснут с крова и приземља, скочио с трећег спрата и тешко рањен пао у руке потере. Он је пре тога био проглашен „душевно неура-

чунљивим“ и уклоњен с дужности начелника Костромског поправног завода. Иако Булгаковљев јунак има слично име, он није никакав преступник, није починио никакав злочин, а његово лудило последица је немогућности да изађе из вртлога бирократских процедура.

✱

Прича *Морфијум* објављена је 1927. године у часопису „Медицинска пракса“, у броју 45–47. Иако извесни приређивачи ову причу сврставају у циклус *Белешке младој лекара*, руководећи се аутобиографским елементима у вези с радом Булгакова у Николској државној болници у Смоленској губернији, од септембра 1916. до септембра 1917, прича не припада поменутом циклусу, јер се појавила годину дана пре и нема директних упућивања на *Белешке*.

Прича *Морфијум* дочарава зависност Михаила Булгакова од морфијума, пошто се инфицирао приликом операције трахеотомије коју је описао у причи „Челично грло“, марта 1917. године, убрзо по одласку у Москву и Кијев, одмах иза фебруарске револуције. Булгаков је веома прецизно описао дејство морфијума на организам, разуме се, из пера доктора Пољакова, чији дневник, после самоубиства Пољакова, чита доктор Бомгард: „Први минут: осећај додира на врату. Овај осећај постаје врео и разлива се. Следећег минута одједном пролази хладан талас испод ребара, а одмах за њим мисли постају необично јасне и осећа се налет радног елана. Апсолутно сва непријатна осећања нестају. То је највиша тачка испољавања духовне снаге човека. И да ме није искварило медицинско образовање, рекао бих да човек може нормално да ради тек после инјекције морфијума...”

Булгаков је од зависности од морфијума патио и после преласка у Вјаземску државну болницу, септембра 1917. године. Татјана Н. Лапа, прва жена Булгакова, присећала се касније: „Онда је већ сâм почео да се сналази [за морфијум], да одлази некуд. То су приметили и други. Схватио је да ту не може више да остане. Требало је отићи одатле. Он је отишао – није да су га отпустили. Говорио је: 'Ја тамо више не могу, ја сам болестан' – и све тако. А испоставило се да у Вјазми траже лекара, па су га тамо упутили.“ Очигледно, зависност од морфијума није се развила толико као последица инфекције после операције трахеотомije, колико је проистекла из уопште мрачне атмосфере живота у Никољском.

У Никољском је инјекције Булгакову давала медицинска сестра Степанида Андрејевна Љебедева, а у Вјазми и Кијеву – Татјана Лапа. На крају је Булгаковљева жена инсистирала на одласку из Вјазме, настојећи да спасе мужа од зависности од морфијума. Тек по доласку у Кијев, Булгакову је успело да се избави од ове ужасне зависности. Иван Павлович Воскресенски, лекар, други муж Булгаковљеве мајке Варваре, саветовао је Татјану да постепено смањује дозу морфијума, на крају га у потпуности замењујући дестилованом водом. Исход је био такав да се Булгаков одвикао од морфијума. Тако је сасвим јасно да је *Морфијум* дело и с аутобиографским елементима, с тим што је јунак, доктор Пољаков, испao жртва ове тешке зависности, за разлику од аутора који се ипак срећно избавио.

М. М.

Садржај

Ђаволијада	7
Морфијум	65
Неколико речи о <i>Ђаволијади</i> и <i>Морфијуму</i>	113